

STAAL

EEN FILOSOOF OP OORLOGSPAD

Aucke Forsten

Universiteit van Amsterdam, 1963. Frits Staal spreekt zijn inaugurele rede¹ uit. Zijn taalgebruik is plechtig en pedant. Hij spreekt zijn gehoor aan met ‘Gij’ en ‘U’, en wekt graag de indruk dat er maar weinig is waar hij geen kaas van heeft gegeten. Al in de eerste zinnen van zijn betoog dropt hij achteloos een handvol namen: Aristoteles, Hume, Heisenberg, Bohr, Kant, Lobachewskij, Bolyai, Einstein, Augustinus, Pascal, Frazer, Malinowski, Lévi-Strauss, Freud, Jung, Piaget, Bloomfield, Sapir, Harris, Plotinus, Hegel, Cantor, Brouwer (Staal 1963, p.3). Afijn, Ge kent ze wel.

Staal, wijsgeer én indoloog, is geen heikneuter. Hij heeft de wereld gezien. Als een academische Odysseus trok hij rond langs de universiteiten van Benares, Madras, Londen en Pennsylvania. Rijk aan kennis en ervaring streek hij neer in Amsterdam: ‘Na vele omzwervingen ben ik weer thuisgekomen’ (34).

Vandaag, op de dag van de inauguratie, geeft de kosmopoliet zijn visie op de hedendaagse wijsbegeerte. Hij beschouwt haar met de blik van iemand die denkt alle tradities te kunnen overzien – oosters, westers, oud, modern, filosofisch, wetenschappelijk, *you name it*. En wat hij ziet bevalt hem niet. Het maakt hem ongedurig. Wat is er aan de hand?

Staal maakt zich zorgen over de filosofie. De vakwetenschappen hebben de afgelopen eeuw een enorme vooruitgang geboekt; wetenschappelijke resultaten breiden zich uit op een schaal die doet denken aan het uitdijen van het heelal (4). Te midden van dit onderzoeksgeweld dreigt de filosofie buiten spel te worden gezet. Meer en meer

¹ Staal, Frits: *Euclides en Pāṇini: twee methodische richtlijnen voor de filosofie. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de systematiek der wijsbegeerte en algemene wijsbegeerte, waarbij inbegrepen vergelijkende wijsbegeerte, aan de Universiteit van Amsterdam op maandag 4 februari 1963, Amsterdam 1963.*

verliest ze terrein op de wetenschap. Zowel als het gaat om het oplossen van problemen als om het ontwikkelen van methodes hiervoor.

En wat doet de filosofie hieraan? Niets. Ze blijft in haar ivoren toren. Terwijl wetenschappers zich enthousiast engageren met het onderzoek van hun collega's in de andere vakdisciplines (7), hebben filosofen nauwelijks weet van wat er in de wetenschap gaande is (12). Ze houden liever vast aan oude dogma's, zoals de aanmatigende voorstelling dat er maar één filosofische methode is, die te allen tijde kan worden toegepast (5). Al even hardnekkig is het eurocentrische vooroordeel dat er wel een westers, maar geen oosters denken is (13). Bij wijsgeren is een weerzin te bespeuren tegen alles wat zich buiten de eigen grenzen bevindt. Vreemd. Een filosoof was toch altijd iemand die open en vrij van vooroordelen is?

Het is de dood of de gladiolen: of de filosofie vervalt in privé-diepzinnigheid door te blijven piekeren over problemen die voor niet-filosofen geen problemen zijn (6), of zij gooit haar grenzen open en gaat zich verdiepen in de resultaten van de vakwetenschappen, zowel binnen als buiten Europa.

Staal roept op tot het laatste. Samenwerking met de wetenschap kan de filosofie voor een zekere ondergang behoeden. Aan de ene kant kan de filosofie zich laten inspireren door wetenschappelijke methoden die met succes zijn getoetst en toegepast.² Van haar kant kan de filosofie een bijdrage leveren aan wetenschappelijke prestaties door een antwoord te zoeken op de vraag: wat maakt een methode succesvol?³

In deze oratie wil Staal zich filosofisch bezinnen op twee wetenschappelijke methodes, die als richtlijn voor de filosofie kunnen dienen. De eerste is de geometrische methode van Euclides (derde eeuw voor Christus), de tweede de methode van de Indiër Pāṇini

² Staal 1963, p.6: 'Dit [namelijk 'dat er voor de filosofie vele mogelijke methoden zijn, waarvan de besten te vinden zijn daar waar zij zijn getoetst en met goed resultaat gebruikt in een welomschreven gebied van ervaring; dat wil zeggen in een bepaalde wetenschap'] houdt geenszins in dat de wijsgerige methoden afhankelijk zijn van wetenschappelijke methoden – dit zou al heel weinig stroken met het grenskaracter van de filosofie ten aanzien van de wetenschappen. Het betekent echter wel dat de filosofie, op zoek naar adequate methoden, nergens beter richtlijnen kan vinden dan in de wetenschappen die bepaalde methoden hebben ontwikkeld en toegepast.'

³ Staal 1963, pp.4-5: 'Ten aanzien van deze sneeuwbal, die eerder aan het uitdijend heelal doet denken, past de filosoof in de eerste plaats bescheidenheid. Maar dan ook het besef dat hier voor hem een taak ligt, die hij weliswaar niet zonder medewerking van vakgeleerden kan voltooien, maar die omgekeerd de vakgeleerden zonder zijn hulp evenmin zouden kunnen volvoeren. Het eerste deel van die taak is een bezinning op de methoden die de wetenschappen aanwenden. Zulk een bezinning kan tevens een beschouwing zijn van de filosofische methode of methoden. Deze bezinning is mijn uitgangspunt voor vanmiddag en vormt tevens aanleiding om U te vragen met mij twee wetenschappelijke methoden iets nader te beschouwen.'

(vierde eeuw voor Christus), die een grammaticaal systeem voor het Sanskriet ontwierp.

Filosofen, vindt Staal, moeten niet lullen maar poetsen. Toch zijn er redenen om even met poetsen te wachten en een moment stil te staan bij de toon van de rede. Waar komt Staals ongedurigheid vandaan? Is het de schuld van wijsgeren dat ze in een isolement zijn geraakt?⁴ Of is er iets veranderd rondom het woord 'filosofie' dat ongeduldig maakt? En vanwaar de hoogdravende spreektrant? Is Staal *just a wise guy* die het een beetje hoog in zijn bol heeft? Of is die dikdoenerij een teken dat de filosofie stilaan zelf met een mond vol tanden is komen te staan?

Op het laatste kom ik aan het eind van deze bespreking terug. Eerst het punt van ongedurigheid.

Uitgerangeerd

Ooit stond het woord 'filosofie' voor een eigen manier van vragen: wat is iets? Hiermee onderscheidde de wijsbegeerte zich van de wetenschap. Natuurvorschers deden onderzoek naar de levende en niet-levende natuur, filosofen stelden de vraag: wat is natuur? Door naar de identiteit van de dingen te vragen, legde de filosofie het gebied vrij waarbinnen de vakdisciplines onderzoek konden doen. Nog bij Heidegger is een echo van deze gedachte te horen: Rudolf Diesel vond de dieselmotor uit, maar denkers openden het bereik waarbinnen hij überhaupt op het idee daarvan kon komen. Zonder filosofie geen machinetechniek.⁵

⁴ Staal 1963, p.7: 'Vergelijkt men deze contacten [namelijk tussen representanten van de 'twee grote kampen' in de filosofie] met de uitwisseling die gaande is op wetenschappelijk gebied dan is het resultaat wel enigszins beschamend voor de wijsbegeerte. Zijn de filosofen zo zeker van zich zelf, of wordt die zekerheid hun door volgelingen opgedrongen? Zelfs bij de politieke en economische ontwikkeling is de filosofie geheel ten achter, en ik vrees dat lang nadat Engeland en de Europese Economische Gemeenschap zal zijn binnengetreten de indruk nog zal blijven bestaan, die zich tweemaal aan mij voordeed na terugkomst uit India: namelijk dat de Engels sprekende gebieden en de landen van het Europese continent schijnen te wedijveren in het verwaarlozen van elkaars denkproducten.' P.12: 'Hierbij ben ik al overgegaan op mijn derde punt van toelichting, namelijk de keuze van een Indisch geleerde ter illustratie van wetenschappelijke methodiek. Ook in dit opzicht schijnt de wijsbegeerte bij de wetenschappen ten achter te zijn en zich nog steeds bij voorkeur zo niet angstvallig binnen de Europese en desnoods Amerikaanse grenzen te houden.' P.14: 'Ook hier [namelijk ten aanzien van het oosterse denken] past het de filosoof niet al te ver achter te blijven bij de wetenschappelijke zowel als de politieke en economische ontwikkeling, om niet eens te spreken van de openheid en onbevooroordeeldheid die noodzakelijke voorwaarden zijn voor alle ware filosofie.'

⁵ Heidegger, Martin: *Nietzsche II* (NII)(Stuttgart, 1998 [1961]), p.64: 'Daß der "Mann von der Straße" meint, einen "Dieselmotor" gäbe es, weil Diesel ihn erfunden habe, ist in der Ordnung. Nicht jedermann braucht zu wissen, daß dieses ganze Erfindungswesen keinen einzigen Schritt hätte tun können, wenn nicht die Philosophie in dem geschichtlichen Augenblick, da sie den Bezirk und so erst den Bezirk für das Suchen und Versuchen der Erfinder geöffnet hätte. Wer jedoch von dieser eigentlichen Herkunft der modernen Kraftmaschine weiß, ist dadurch freilich nicht imstande, bessere Motoren zu bauen; aber er ist vielleicht imstande und vielleicht allein imstande zu fragen, was diese Maschinenteknik innerhalb der Geschichte des Verhältnisses des Menschen zum Sein ist.'

Van die onmisbaarheid is nu geen sprake meer. Gebleken is dat wetenschappers zelf heel goed uit de voeten kunnen met een wat-is-vraag. Zo gaf de natuurkundige Newton een antwoord op de vraag: wat is ruimte? en de bioloog Darwin op de vraag: wat is leven?

De term 'filosofie' is zijn unieke betekenis kwijtgeraakt. Een filosoof wordt pas serieus genomen als hij de taal van de wetenschap spreekt. Kijk naar Staal. Hij wil zich *filosofisch* bezinnen, maar drukt zich *wetenschappelijk* uit. In zijn rede wemelt het van woorden die verwijzen naar de onderzoekspraktijk: werk, activiteit, energie, productie, vooruitgang, kennisgroei, voortbouwen, resultaten, succes. Ze horen bij het stramien van de oratie. Zijn uitspraken zijn van hetzelfde laken een pak. Wie beweert dat de filosofie 'ten achter' is bij de wetenschappen (7,12), heeft zich ten minste al twee dingen laten influisteren: de filosofie moet presteren én zij moet zijn als de wetenschappen.

Waar ligt het aan dat Staal zich gedwongen ziet zich zo en niet anders uit te drukken? Er bestaat een wijdverbreide mening onder filosofen dat mensen de baas zijn over wat ze zeggen. Zoals Wittgenstein het formuleert: woorden zijn stukken gereedschap die je naar believen kunt oppakken en weer neerleggen.⁶ Staal gaat mee in deze gedachte. Taal, zegt hij, is een menselijke uiting met verschillende functies: uitdrukking, communicatie en beheersing van ervaring (9,11-12).

Toch laat zich vragen of een mens in staat is de ervaring van *taal* te beheersen, zoals een timmerman zijn hamer. Zo lijkt het niet. Om van de taal te kunnen beweren dat zij een menselijke functie is, moeten de woorden 'functie' en 'mens' zich eerst in hun bijzondere samenhang hebben aangediend. Hoe, wanneer en of zoiets gebeurt, ligt in niemands handen. Een mens kan dan ook niet naar believen denken en zeggen wat hij wil. Hij kan alleen názeggen wat de hem toebedeelde woorden hem vóórzeggen.

De reden van Staals ongedurigheid is niet dat filosofen het vertikken om buiten hun *comfort zone* te treden. Wat ongedurig maakt is dat het woord 'filosofie' te midden van de nu heersende semantiek niets meer te zeggen heeft. Dat is niet te wijten aan het gedrag van denkers, het woord heeft zichzelf teruggetrokken. Dáárom zitten filosofen in een ivoren toren. Dat Staal de sisyfustaak op zich neemt om de filosofie 'weer' productief te maken, betekent niet dat denkers het wijsgerig tij kunnen keren, als ze

⁶ Wittgenstein, Ludwig: *Philosophische Untersuchungen* (PhU) (in: *Tractatus logico-philosophicus*, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1997), 11, p.243: 'Denk an die Werkzeuge in einem Werkzeugkasten: es ist da ein Hammer, eine Zange, eine Säge, ein Schraubenzieher, ein Maßstab, ein Leimtopf, Leim, Nägel und Schrauben. – So verschieden die Funktionen dieser Gegenstände, so verschieden sind die Funktionen der Wörter. (Und es gibt Ähnlichkeiten hier und dort.)'

maar bereid zijn om de schouders eronder te zetten. Het is een bevestiging dat sommige woorden opkomen en gaan domineren, terwijl andere nietszeggend worden of verdwijnen, zonder dat een spreker daar gezag over uit kan oefenen. Ook de oproep aan filosofen om te beginnen met poetsen is al ingegeven door de taal van de pragmatiek: die van productie, vooruitgang en succes. En die heeft aan filosofische navelstaarderij geen boodschap.

Is de filosofie nu uitgerangeerd? Het pragmatisme van de wetenschap schrijft voor dat slechts die vorm van denken acceptabel is die tot controleerbare en bruikbare prestaties leidt. Maar de woorden die dit denken al dan niet mogelijk maken, zoals in het vervolg zal blijken, zijn zelf niet controleerbaar.

Ogenschijnlijk is er een *verschil* tussen de eigengereide wendingen van de taal en wat mensen zelf menen te kunnen denken en zeggen. Dit verschil kan een filosoof te denken geven. Als de taal geen apparaat is dat mensen naar geloven kunnen aan- en uitzetten, af- en instellen, wat is ze dan wel? Hoe krijgt de taal het voor elkaar steeds weer opnieuw een wereld anders in te richten?

Spagaat

Concreet wordt dit verschil bij lezing van de tekst. Met name wanneer blijkt dat Staals eigen woorden fatale consequenties hebben voor zijn wijsgerige reddingsoperatie. Lees het volgende voorbeeld. Nadat hij de successen van de wetenschap heeft geprezen, vervolgt Staal:

De hierboven geschetste stand van zaken moge verklaren dat ik mij daarom thans niet bezighoud met het werk van filosofen, maar met het werk van wetenschappelijke vaklieden en specialisten. Niet filosoferende geleerden, die zich over de grondslagen en filosofische implicaties van hun wetenschap het hoofd breken, maar actieve en technisch bekwame vaklieden die al hun intelligentie, energie en volharding hebben aangewend om hun wetenschap vooruit te brengen.(5)

In deze passage krijgen de woorden 'filosofie' en 'wetenschap' reliëf. Denkers en wetenschapsbeoefenaars zijn elkaars tegenpolen: 'niet het werk van filosofen, *maar* van wetenschappelijke vaklieden'; 'niet filosoferende geleerden, *maar* actieve en technisch bekwame vaklieden'. De ietwat badinerende toon van het citaat laat er geen misverstand over bestaan aan welke kant van de oppositie Staal de voorkeur geeft. Waar vakgeleerden uitblinken in activiteit, intelligentie, energie en volharding, worden filosofen neergezet als huiskamergeleerden, die zich lusteloos het hoofd breken over zaken waar geen mens mee verder komt.

Hee... was Staal niet zelf een filosoof? Jazeker. Gelukkig voor hem gelooft hij dat de filosofie tóch onmisbaar is. Hoewel de oratie nergens expliciet vermeldt waarin die onmisbaarheid zou moeten bestaan, geeft ze wel een vingerwijzing. Wetenschappen hebben de wijsbegeerte nodig, omdat ze hun de nodige *diepzinnigheid* verleent. Omgekeerd kan filosofie niet zonder wetenschap.⁷ Staal verwoordt dit een-tweetje als volgt:

In de wetenschap zijn methoden bepaald omdat zij aan een bepaald gebied van ervaring zijn aangepast; in de wijsbegeerte is het doel te onbepaald om een eigen bepaalde methode toe te laten. [...] Ofschoon bepaaldheid zonder diepzinnigheid oppervlakkig en beperkt kan zijn, gaat diepzinnigheid zonder bepaaldheid in beginsel een zekere ondergang tegemoet. De reden hiervoor is dat verstandhouding zonder bepaaldheid onmogelijk is en privé-diepzinnigheid zinloos.(6)

Het citaat refereert aan een fameuze tegenstelling uit de *Kritik der reinen Vernunft*. Kant: gedachten zonder inhoud zijn leeg, aanschouwingen zonder begrippen zijn blind. Daarom is het net zo noodzakelijk om de begrippen van het denken zintuiglijk te maken als aanschouwingen door middel van begrippen begrijpelijk te maken. Begrip en aanschouwing zijn op elkaar aangewezen.⁸

De analogie met de verhouding tussen filosofie en wetenschap laat zich raden. Omdat vaklieden en specialisten, zoals antropologen en sanskritisten, over een ‘welomschreven gebied van ervaring’ beschikken (6), zijn zij in de gelegenheid om empirisch toetsbare resultaten te genereren. Het louter produceren van onderzoeksresultaten is echter beperkt en mist diepgang. In de woorden van Kant: het is blind. Hier kan het filosofische *denken* helpen. De wijsbegeerte reikt die begrippen en theoretische ontwerpen aan, waarmee zij de uitkomsten van specialistische studies in een betekenisvol verband kan samennemen en daardoor diepte geven. Filosofie biedt zicht.

Van haar kant kan de filosofie niet in het luchtledige denken. Zelf heeft ze geen specifiek onderzoeksdomain noch een bepaald doel noch een eigen methode. Plomp gezegd: de filosofie gáát nergens over. Vandaar dat zij afhankelijk is van de empirische gegevens die door vaklui en specialisten worden aangeleverd. Staal: een filosoof die het

⁷ Cf. noot 3.

⁸ Kant, Immanuel: *Kritik der reinen Vernunft* (Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1976 [1787]), B75: ‘Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind. Daher ist es ebenso notwendig, seine Begriffe sinnlich zu machen, (d.i. ihnen den Gegenstand in der Anschauung beizufügen,) als seine Anschauungen sich verständlich zu machen (d.i. sie unter Begriffe zu bringen).’

probleem van de causaliteit bestudeert komt niet verder als hij geen studie maakt van het werk van fysici als Heisenberg en Bohr. En wie belangstelling heeft voor de filosofie van de taal, is vooral aangewezen op de resultaten van linguïsten als Bloomfield, Sapir en Harris (3). Wetenschap geeft inhoud aan het filosofische denken. Gebeurt dit niet, dan blijft dit denken leeg.

Nu de hamvraag: is deze tegenstelling ook waar? Of zakt ze in onder het gewicht van de semantiek van het pragmatisme?

Allereerst. Er is geen reden om aan te nemen dat de wetenschap niet zelf voor haar begrippen zorgt. Vakdisciplines gaan pragmatisch te werk. Als de nieuwste onderzoeksresultaten niet sporen met de vooronderstellingen en grondslagen van een wetenschap, worden de laatste aangepast, totdat ze er wél mee rijmen. Daar zijn geen filosofen voor nodig. Dat niemand op filosofische diepzinnigheid zit te wachten, wordt bovendien bevestigd door het feit dat vakspecialisten zich in toenemende mate meester maken van vraagstukken die vroeger tot het exclusieve domein van de wijsbegeerte hoorden (4).

Zegt Staal. Graaft hij niet zijn eigen graf? Je gelooft toch je oren niet wanneer een filosoof beweert:

Wie geïnteresseerd is in het ruimteprobleem heeft minder aan Kant dan aan mathematici als Lobacheskwij en Bolyai en fysici als Einstein. Wie werkt op het gebied van de ethica heeft veel aan Augustinus en Pascal maar meer aan antropologen als Frazer, Malinowski en Lévi-Strauss en psychologen als Freud, Jung en Piaget.(3)

Vervolgens. Het is niet te begrijpen hoe de filosofie zelf iets kan zijn als zij de richtlijnen van de wetenschap moet volgen. Staal bevindt zich in een onmogelijke spagaat. Enerzijds moet de filosofie voldoen aan de eisen van wetenschappelijke productiviteit en toetsbaarheid; zo niet, dan verkommert ze. Anderzijds moet ze haar eigen aard behouden, wil ze niet volledig opgaan in de wetenschap. Maar een onderzoek dat niet beschikt over een eigen onderzoeksgebied, doel en methode, hééft geen eigen aard. Wat overblijft is precies waar Staal niets mee te maken wil hebben: holle gedachten, zinloze privé-wijsheid.

Zonder er erg in te hebben blijkt Staal een spreker van twee niet met elkaar te rijmen talen. In het spoor van Kant laat hij zich meenemen door een semantische indeling, die een lange geschiedenis heeft, maar nog altijd in allerlei varianten en samenstellingen tot de omgangstaal behoort. Denk bijvoorbeeld aan: denken en doen, verstandelijk en

zinnelijk, abstract en concreet, algemeen en bijzonder, onbepaald en bepaald, geleerd en vakbekwaam, diepzinnig en oppervlakkig, theoretisch en praktisch, geestelijk en lichamelijk. Binnen deze constellatie krijgt ook de filosoof een plek, en wel als de diepzinnige tegenhanger van de vakspecialist, die met zijn voeten in de klei staat.

Tegelijkertijd is Staal woordvoerder van een oprukkende semantiek, die van de vroegere indelingen weinig over laat. In het enthousiasme waarmee hij zich wil optrekken aan de triomfen van de wetenschap, trekt het abstracte, geleerde, theoretische, geestelijke en diepzinnige zich terug achter de horizon van het pragmatisme. Maar daarmee ook de oude filosofie.

Hoe kan filosofie in het licht van deze onvoorziene taalwending toch relevant worden? Tijd om in te gaan op de methodes die Staal als richtlijnen voor zijn eigen denken neemt.

Less is more

Als een filosoof controleerbare en toetsbare resultaten wil zien, zegt Staal, moet hij eerst leren zich adequaat uit te drukken. Alleen dan kan hij helder leren denken.⁹ Toonbeelden van zuiver denken zijn de twee logisch uitgeharde methodes van de wiskundige Euclides en de Indiase taalkundige Pāṇini.

De methode van Euclides schrijft voor dat uit de meest eenvoudige en zekere stellingen, die als beginsel optreden voor de volgende stellingen, een consistent systeem van wiskundige waarheden wordt opgebouwd (14-15). De werkwijze van Pāṇini leidt tot de bouw van een grammaticaal systeem, waarin vanuit eerste beginselen de regels van het Sanskriet kunnen worden beschreven (25ff). Wat filosofen van Euclides en Pāṇini kunnen leren, is de werkelijkheid zo zuiver en adequaat mogelijk beschrijven.¹⁰

Niets mis mee, zou je zeggen. Maar deze munt heeft een keerzijde. Om de natuur in adequate bewoordingen te kunnen vastleggen, betaalt het denken een prijs. Zuiver

⁹ Staal 1963, p.38: 'De bedoeling van zulke samenwerking [tussen studenten en docenten] is niet in de eerste plaats problemen op te lossen (ook al blijft dat het belangrijkste), maar te leren ons adequaat uit te drukken. Alleen wie dit tracht te doen, kan helder leren denken.'

¹⁰ Staal 1963, p.30: 'In de Euclidische meetkunde worden stellingen uit axiomas afgeleid met behulp van als waar aanvaarde logische regels. In Pāṇini's grammatica worden woordvormen uit grammatische elementen afgeleid met behulp van regels die *ad hoc* voor het Sanskrit zijn opgesteld (d.i. sutras). Maar de structuur van *logische afleiding op grond van regels* is aan beide systemen gemeen en beide geleerden hebben te maken gehad met het probleem van een georganiseerde of liever: gestructureerde beschrijving van feiten. In beide gevallen moeten tegenspraken en onnodige complicaties in de formuleringen worden vermeden. Dit probleem van adequate beschrijving is van logische en van algemeen filosofische aard en het treedt in de moderne wetenschap in velerlei vorm naar voren.'

denken brengt met zich mee dat het zich teweerstelt tegen alles wat de zuiverheid in gevaar kan brengen. Voor Staal betekent dit dat tegenstrijdige, overbodige en willekeurig uit elkaar afgeleide uitspraken te allen tijde moeten worden vermeden (17). In de lucide, consistente beschrijving¹¹ krijgt de natuur de gelegenheid zich als een logisch noodzakelijke orde te presenteren. De vraag is: hoe ‘adequaat’ is een dergelijke beschrijving? Ze beschrijft immers ook iets niet: ze verwerpt wat er omwille van de zuiverheid niet mag zijn, maar niettemin is. Hoort het niet-beschrevene soms niet bij de natuur – als weeffout? Of is het misschien natuurlijker dan logische wetmatigheden?

Hier kan het *eenvoudsprincipe*, dat de methodes van Euclides en Pāṇini regeert, zicht op geven. In de wijsbegeerte staat dit criterium bekend als het spaarzaamheidsbeginsel (*principium parsimoniae*) of scheermes van Ockham (ib.). Een versie van het beginsel luidt: ‘zijnden mogen niet zonder noodzaak vermenigvuldigd worden’ (*entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*). Moderne varianten zijn: ‘simpel werkt het best’ en: *less is more*.

In het geval van Euclides leidt het principe ertoe dat er niet méér wiskundige stellingen worden aangenomen dan strikt noodzakelijk is. Axioma’s die uit andere kunnen worden afgeleid, worden niet als zodanig in het systeem opgenomen. Het grammaticale systeem van Pāṇini is spaarzaam, omdat het met zo weinig mogelijk en zo bondig mogelijk geformuleerde regels (soetra’s) een zo groot mogelijk aantal taalkundige verschijnselen probeert te beschrijven. Zo kan eenzelfde regel twee uiterst verschillende woordvormen verklaren (26).

Het eenvoudscriterium is een zuiveringsbeginsel bij uitstek. Waarvān het zich wil zuiveren is te lezen in de Latijnse formulering: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Het gerundivum geeft aan dat er iets verboden is: *non sunt multiplicanda*. Wat is verboden? Twee zaken: 1. de vermenigvuldiging (*multiplicatio*) dan wel de verscheidenheid (*pluralitas*) van zijnden; 2. alles wat zonder noodzaak (*praeter necessitatem*) en dus zinloos (*frustra*) is.¹² Het scheermes van Ockham aanvaardt wat minimaal nodig is om tot een beheersbare ordening te komen. Wat niet aan die eis voldoet wordt als het veelvuldige, verschillende en overbodige met ferme hand afgeschoren. Is het daarom ook minder waar?

¹¹ Staal 1963, p.17: ‘Een model dat aan zekere axiomas voldoet of beter, een axiomastelsel dat door een of meer modellen kan worden geïnterpreteerd, heet *consistent* als het onmogelijk is om tegelijkertijd een stelling en de negatie van die stelling uit de axiomas af te leiden.’

¹² Andere formuleringen van het *principium parsimoniae* zijn: *pluralitas non est ponenda sine necessitate* (‘een verscheidenheid mag niet zonder noodzaak worden aangenomen’) (bron: Wikipedia) en: *frustra fit per plura quod potest per pauciori* (‘het is zinloos met veel dingen te doen wat ook met weinig gedaan kan worden’)(Staal [1963], p.17).

Galilei zegt ergens: 'Het boek van de wereld is geschreven in de taal van de wiskunde.' In deze wereld is de natuur volgens uniforme en onveranderlijke principes geordend en daarom principieel kenbaar. Hiertegenover heeft het *darwinisme* laten zien dat de wiskundige orde wordt voorafgegaan door een natuur waarin uniformiteit en onveranderlijkheid *uitzonderingen* zijn. Deze natuur is alles waar het scheermes van Ockham zich tegen verzet. Een mathematisch ontwerp, zoals dat van Euclides, is geen adequate beschrijving van de wereld zoals ze is, maar een tijdelijke, strategische noodzaak om de fundamentele *pluralitas* van de natuur het hoofd te bieden. Wiskunde heeft geen eeuwigheidswaarde, maar *survival value*.

Deze gedaantewisseling van de natuur kan worden getoetst aan Staals bespreking van de methode van Euclides. Het axiomatische stelsel van de euclidische meetkunde blijkt te worden gereguleerd door darwinistische principes. Axioma's maken er aanspraak op eerste en meest eenvoudige waarheden te zijn. Zo is de stelling: 'dingen, gelijk aan het zelfde, zijn ook gelijk aan elkaar' (16) een ware uitspraak, die niet uit een andere kan worden afgeleid en daarom onafhankelijk is.¹³ Maar axioma's kunnen hun eigen claim niet waarmaken: in tal van opzichten zijn zij verwant met de levende natuur.

Om te beginnen. Eenvoudige waarheden zijn allesbehalve eenvoudig. Zij staan principieel bloot aan steeds wisselende interpretaties, formuleringen, applicaties en vertalingen. Het hierboven geciteerde 'gelijkheidsaxioma', bijvoorbeeld, kan worden toegepast op lijnstukken, maar ook op algemenere gevallen, zoals in de algebraïsche formule: 'als $b=a$ en $c=a$ dan $b=c$ '.¹⁴ Dergelijke toepassingen zijn geen latere aanvullingen op een onveranderlijke en zelfgenoegzame waarheid, maar maken deel uit van een reeks van mogelijke varianten waarin het axioma zich op telkens nieuwe wijze presenteert. Eerste waarheden zijn niet iets anders dan hun varianten: ze zijn de varianten via welke ze zich vermenigvuldigen. Axioma's bestaan, net als leven, als vermenigvuldiging (*multiplicatio*) en zijn om die reden permanent onderhevig aan verandering. Het gelijkheidsaxioma kan dan ook geen eerste en eenvoudige waarheid zijn, want wat bestaat als multiplicatie is nooit identiek aan zichzelf: $a \neq a$, laat staan b of c .¹⁵

¹³ Staal 1963, p.16: 'Een uitbreiding is overbodig in elk geval waar een nieuwe kandidaat voor de titel axioma uit een of meer voorafgaande axiomas kan worden afgeleid, zoals het bovenstaande extra axioma uit het eerste axioma. In een meer moderne terminologie wordt dit uitgedrukt door te zeggen dat elk axioma *onafhankelijk* moet zijn van alle anderen.'

¹⁴ Staal 1963, p.16: 'Hoewel men bij de interpretatie van dit axioma aan lijnstukken kan denken suggereert de formulering een veel algemener toepasbaarheid. Dit kan worden geïllustreerd door de volgende algebraïsche vertaling van het axioma: "als $b=a$ en $c=a$ dan $b=c$ ". Reeds hier wordt een regel zo algemeen geformuleerd, dat hij zowel op de meetkunde als op de algebra van toepassing is.'

¹⁵ Cf. Oudemans, Th.C.W.: *Echte filosofie* (EF) (Amsterdam, 2007), p.139: 'Het identiteitsbeginsel, $A=A$, kan niet uitgesproken worden zonder zichzelf te doorbreken. / Om het uit te spreken heb je A tweemaal

Axioma's, ten tweede, zijn niet onafhankelijk van andere. Zij hebben te maken met mededingers in een niet aflatende strijd om het bestaan. Binnen het strijdperk bestaan axioma's niet op zichzelf, maar als variant in een scala (*pluralitas*) van medevarianten, die alle wedijveren om de titel 'eerste waarheid'. Staal vertelt dat er in de Oudheid verscheidene kandidaat-axioma's in omloop waren, waarvan slechts enkele zijn overgebleven (16). Tot nu toe, wel te verstaan. Want altijd blijft de mogelijkheid dat nieuwe varianten de gevestigde orde bedreigen. Een axioma is een eerste waarheid, zolang er geen 'eerdere' of 'waardere' is. Niemand kan voorzien of een axioma niet vroeg of laat moet plaatsmaken voor een onverwachte concurrent, waaruit de oude stelling alsnog afleidbaar blijkt te zijn. Geen axioma is zijn leven zeker.

En dan het criterium van noodzakelijkheid (*necessitas*). In de lucide beschrijving van een wereld die in wiskundige of logische taal is geschreven, is geen ruimte voor kletsboek. Het scheermes van Ockham selecteert op doelmatigheid. Iedere definitie, ieder postulaat, axioma (Euclides), theorema of meta-theorema (Pāṇini) vormt een vast en onmisbaar element binnen de eenheid van een systematisch bouwwerk. Haal je één steen weg, dan stort het gebouw in; leg je één te veel neer, dan struikel je erover.

Maar een wereld vol vermenigvuldiging laat zich niet door een doelmatige beschrijving aan banden leggen. Wat vandaag onmisbaar is, kan morgen worden afgedankt. Of onvermoede varianten genereren. Zo heeft de verwerping van het zogenaamde parallellenaxioma geleid 'tot de *niet-euclidische* meetkunde, van het continuïteitsaxioma tot de *discontinue* meetkunde, van het postulaat van Eudoxos tot de *niet-archimedische* meetkunde en van een axioma dat impliceert dat het aantal dimensies tot drie beperkt is, tot de *meer-dimensionale* meetkunde.' (17) Deze geschiedenis van zichzelf vermenigvuldigende, meetkundige beschrijvingen is zelf niet doelmatig, maar is een weefsel van niet te voorzien gebeurtenissen.

Galilei vertelt niet het hele verhaal. Waar kandidaat-axioma's wedijveren om een schaarse plek in het systeem, en waar onverhoeds varianten van één meetkunde kunnen ontstaan, wordt niet de taal van de wiskunde gesproken. De natuur is eerst en vooral wanorde: vermenigvuldiging, *pluralitas*, strijd, tegenstrijdigheid, willekeur, zinloosheid. Pas daarbinnen kunnen kristallisaties ontstaan, zoals mathematische en grammaticale organisaties, die de onbeheersbaarheid tijdelijk in toom houden, maar er tegelijkertijd uitvloeijsels van zijn. Dít zijn de uitzonderingen.

nodig. A moet dus aan zichzelf tegengesteld worden. / De tweede keer dat je A zegt is niet dezelfde als de eerste. Het identiteitsbeginsel bevat meer dan identiteit.'

Zo is ook het grammaticale systeem van Pāṇini een provisorische ordening. In dit geval van het gesproken Sanskriet. Ook hier laat de ordeloosheid zich niet buiten de deur houden. Een taalkundig systeem van regels kan nog zo nauwgezet worden geconstrueerd, vroeg of laat komen twee regels elkaar tegen die niet te verenigen zijn. Bij Pāṇini treedt dan een metaregel in werking: ‘In geval van tegenspraak moet de latere regel worden gevolgd’ (28). Een taalkundige regel, met andere woorden, geldt alleen zolang ze geen tweede treft die iets anders voorschrijft. Gebeurt dit wel, dan ontstaat er strijd, want er is maar plek voor één. De metaregel is een kunstgreep, die de inherente tegenstrijdigheden in het Sanskriet verbloemt en zo het grammaticale systeem draaiende houdt.

Daar sta je dan met je zuivere beschrijvingen. Als zelfs de meest rigide wetenschappen zijn overgeleverd aan een spel van oncontroleerbare wendingen, kun je als filosoof dan nog wel zinvolle uitspraken doen, of maakt het helemaal niet meer uit wat je zegt? In de hieronder te bespreken tekst gaat Staal in op deze thematiek.

Zin en Onzin

Vier jaar later. Staal publiceert een essay met de titel: *Zinloze en zinvolle filosofie*.¹⁶ Inmiddels is hij de ongedurigheid voorbij. Staal is boos – boos op het gekonkel binnen de Centrale Interfaculteit, boos op de ‘deplorabele situatie’ in de Nederlandse filosofie (Staal 1986, p.33), maar vooral boos op de ‘cultuurramp’ die zich in wijsgerig Europa heeft voltrokken (130).

Had Staal eerder nog de hoop dat filosofen van uiteenlopende stromingen gebroederlijk de handen ineen zouden slaan, in dit artikel gaat hij vol in de aanval.

Er is goede en slechte filosofie. Slechte filosofie komt uit Duitsland en heeft zich als ‘continentale wijsbegeerte’ uitgezaaid over Frankrijk, België en Nederland. Over deze ‘bezetting’ zegt Staal: Europa heeft zich weliswaar van het politieke en militaire juk van de Duitsers bevrijd, maar nog niet van het filosofische. Ook dit keer moet de hulp uit Engeland en Amerika komen. Alleen de Angelsaksische, ‘analytische wijsbegeerte’ kan Europa reinigen van de ‘metafysica van het wanbegrip en de achterlijkheid’ (129,140). Tot die tijd is het oorlog.¹⁷

¹⁶ Staal, Frits: *Zinloze en zinvolle filosofie*, *De Gids*, jaargang 130, Amsterdam 1967, pp.49-75. Het artikel verscheen later onder dezelfde titel in de bundel: *Zin en onzin in filosofie, religie en wetenschap*, Amsterdam 1986, pp.116-168. In deze bespreking wordt naar de herdruk verwezen.

¹⁷ Staal 1986, pp.130-1: ‘Maar de hedendaagse filosofie heeft op het Europese continent een merkwaardige ontwikkeling doorgemaakt, die het meest weg heeft van wat ik een cultuurramp zou willen noemen. Men kan zich over deze ontwikkeling, na de eerste en opnieuw na de tweede wereldoorlog, slechts verbazen. Beerling heeft dit terecht als volgt beschreven: “Het verslagen Duitsland is ... als een soort van geestelijke bezettingsmacht op Franse bodem blijven rondwaren” (*De Gids*, 1963, dl. 1, blz. 393). De

Gibberish

Wanneer noem je filosofie slecht? Simpel: wanneer ze onzin verkondigt. Onzin is alles wat zich aan wetenschappelijke toetsbaarheid onttrekt: het willekeurige, subjectieve, wisselende, warrige.

Neem Husserl. Die houdt staande dat de onbewezen vooronderstellingen van de logica berusten op evidentie en dus onweerlegbaar zijn. Daarmee staat de deur open voor iedere vorm van willekeur. Immers, wat voor jou evident is, hoeft dat voor mij niet te zijn (119-120).

En wat te denken van Heidegger? Van hem is de veelbesproken uitspraak: 'Erforscht werden soll nur das Seiende und sonst – nichts; das Seiende allein und weiter – nichts; das Seiende einzig und darüber hinaus – nichts. Wie steht es um dieses Nichts?' Door het woord 'niets' te substantiveren suggereert Heidegger diepzinnigheid, maar zegt hij in feite niets. De bewering: 'het niets bestaat' is niet eens waar of onwaar. Ze is gewoon quatsch (144-5).

Ten slotte de ergste bron van ergernis: Gadamer. Deze zwakzinnige haalt het in zijn hoofd te beweren dat je nooit zegt wat je zegt. Maar als een uitspraak steeds iets anders betekent, kun je ook niet achter de betekenis ervan komen. Niemand kan gelijk of ongelijk hebben. Gadamer zelf ook niet. Hij is als de Kretenzer, die nooit naar waarheid van zichzelf kan zeggen: 'Ik lieg'.

Niet aardig van Staal om van een collega te zeggen. Aan de andere kant, hoe zou Gadamer zich daar iets van kunnen aantrekken? Waar objectieve maatstaven ontbreken, kan ieder mens zeggen wat hij wil. Iedereen is een Kretenzer (129,130).

Staal is meedogenloos in zijn kritiek. Ook nu werpt hij zich op als een rechter die boven de partijen staat: hij weet hoe de wereld in elkaar steekt. Toch raakt zijn oordeel een gevoelige snaar. Als de filosofie niet alleen maar een schaduw van de wetenschap wil zijn, waaraan kan ze dan haar uitspraken toetsen? Zijn er grenzen aan wat zij wel of niet kan zeggen? Of blijft ze zwelgen in vrijblijvende diepzinnigheden?

Duitse filosofie waaruit Gadamer put, heeft inderdaad tussen de beide wereldoorlogen in Frankrijk (en mede in Nederland) postgevat. [...] Het onrustbarende is dat deze invloed heeft voortgeduurd, niettegenstaande de tweede wereldoorlog, en dat daarna wel een bevrijding is gevolgd van het Duitse politieke en militaire juk, maar niet van het filosofische. De keerzijde van de medaille is dat de meeste Fransen, Belgen en Nederlanders wel de Engelse en Amerikaanse bevrijders hebben begroet, maar nog steeds zijn blijven vasthouden aan het vooroordeel dat de "Angelsaksische filosofie" voor ons overbodig is.'

Smetvrees

Als het aan Staal ligt niet. Gelet op de orakeltaal van de Duitse bezetters is het filosofische idioom toe aan een flinke schoonmaakbeurt. Hier ligt een taak voor de analytische wijsbegeerte. Anomalieën, abstracties, en verwarring van betekenissen en verwijzingen moeten genadeloos aan de kaak worden gesteld en plaatsmaken voor heldere beschrijvingen, die de zuivere identiteit van het beschrevene aan het licht brengen.

Hiermee beantwoordt Staal op zijn eigen manier aan een platoonse semantiek. Zoals bekend leert de metafysica van Plato dat er een verschil bestaat tussen een ding en zijn identiteit. Er zijn vele mooie dingen, zoals een prachtig kleed of een schone jongeling, maar er is maar één schoonheid. Kleden en mooie jongens zijn vergankelijk en hebben altijd wel iets wat níet mooi is. Maar voor het schone zelf is dat niet van toepassing. Wát iets is kan niet worden gecorrumpeerd door iets anders dan zichzelf; het blijft één en aan zichzelf gelijk. Van de corrupte zijnden is dan ook geen zuivere kennis mogelijk, van hun integere identiteiten des te meer:

*Maar wat nu te denken, zei [Diotima], als het iemand zou overkomen dat hij het schone zelf ziet, puur, rein, onvermengd, niet besmet met menselijk vlees, huidskleur en vele andere onzinnigheden, en hij in staat zou zijn het goddelijke schone zelf, enig in zijn soort, te aanschouwen?*¹⁸

De semantiek van perfecte identiteit versus de onvolmaakte representaties ervan loopt als een rode draad door het essay.

Kijk naar de kritiek op Gadamer. In de ogen van Staal is de hermeneutiek paradigmatisch voor de wijze waarop een corrupte kijk op taal kan leiden tot bizarre vraagstukken. Wanneer Gadamer beweert dat een geschreven of gedrukte zin bij iedere lezing ervan van betekenis verandert, haalt hij de zin en de uiting ervan door elkaar. Een *type* wordt verward met zijn *tekens* (*tokens*).

Dit lijkt op een bekend schijnprobleem: 'hoe kan het toch dat $a=a$, als de a links van het gelijkteken niet dezelfde is als die rechts van het gelijkteken?' De oplossing is eenvoudig: er zijn vele tekens 'a' die slechts één type 'a' aanduiden. Net zo is de zin die ik opschrijf één enkel type met een steeds aan zichzelf gelijkblijvende betekenis, die op een oneindig aantal manieren kan worden vermenigvuldigd (126). Door type en teken zorgvuldig uit elkaar te houden, kan de zuivere betekenis van een zin uit zijn

¹⁸ Plato, *Symposion*, 211e-212a.

onafzienbare reeks van weergaven en interpretaties worden gedestilleerd en voor het kennen gewaarborgd.

Ook Heideggers raadselspreuken, vervolgt Staal, komen voort uit een taalverwarring. Zo is de uitspraak 'het niets bestaat' een typisch gevalletje van wat Gilbert Ryle noemt: een *category mistake*. Wanneer categorieën in de omgangstaal niet strikt van elkaar gescheiden blijven, raakt de zuiverheid van de taal aangetast. De substantivering van het woord 'niets' wekt de indruk dat dit onbepaalde voornaamwoord naar iets reëls verwijst. De oppervlakte-structuur van de zin (de syntax) geeft in dit geval een verkeerd beeld van zijn diepte-structuur, i.e. van datgene wat er 'eigenlijk' kan en zou moeten worden uitgedrukt (152-3,144).

Een variant van de analytische wijsbegeerte is de *mathematische logica*. Deze draagt op eigen wijze bij aan de taalzuivering, door formele talen te construeren, die op voorhand tegenspraken en onzin-zinnen uitsluiten.

Stel je een taal voor waarin de verschillende functies en betekenissen van het woordje 'is' met behulp van symbolen worden geïsoleerd. Bijvoorbeeld:

=	'is identiek met' ('Amsterdam = de hoofdstad van Nederland')
H(x)	'x is H' ('x is heet')
(Ex)B(x)	'er is een x, zodat x B is' ('er is een burgemeester')

Enzovoort. Door nu zinnen waarin 'is' voorkomt te toetsen aan deze ideale taal – die op haar beurt een zuivere, logische werkelijkheid vertegenwoordigt – wordt de kans dat onzin in het filosofische taalgebruik sluipt aanzienlijk verkleind (154-5).

De aanpak van wijsgerige *gibberish* oogt aanlokkelijk. Wat moet je inderdaad met heideggerianismen als 'het niets bestaat', wanneer je weet dat niets niets doet en dus ook niet kan bestaan? Niets, toch?

Niettemin rijst de vraag waar de analytische wijsbegeerte de wijsheid vandaan denkt te halen om zin van onzin in de taal te kunnen zuiveren. Dit vooronderstelt het vermogen zich van de taal los te maken om er van buitenaf naar te kijken. Maar laat de platoonse semantiek, die 'zin' verbindt met het integere en onvermengde, en 'onzin' met het corrupte en verwevene, niet juist een specifieke gebondenheid aan de taal zien?

En: hoe staat het met die semantiek, die je niet voor je neus kunt krijgen, maar al meespreekt vóór je er erg in hebt? Is die op een nog andere manier dan die van de

logica te toetsen? Of valt die ten prooi aan waar Staal nog het meest allergisch voor is: alles kan en alles mag? Kortom, wat kan ik als filosoof wel en niet zeggen – als ik al iets kan zeggen?

Een hoop vragen. En daar gaan nog eens twee aan vooraf: levert de semantiek van de logische integriteit wel een betrouwbare maatstaf voor wat een filosoof mag zeggen? Of is ze minder zuiver op de graat dan ze lijkt te zijn?

Provinciaals universum

De zuiverheidseis brengt met zich mee dat de logica niet alleen het inconsistente en verwarde buitensluit, maar ook het tijdelijke en plaatselijke. Logische beweringen zijn niet soms waar, maar altijd en overal. De logica meent dat zij op deze eigenschap aanspraak kan maken, omdat zij gehoorzaamt aan wetten waarvan zij vindt dat die al even algemeengeldig zijn. Denk hierbij aan de wet van identiteit ($p=p$) en de wet van niet-tegenspraak ('niet [p en niet- p ']') (157). Deze dubbele aanspraak op universaliteit is geen toevallige eigenschap van de logica, maar hoort bij wat logica is.

Staal laat aan de hand van een voorbeeld van Quine zien hoe de universaliteitsclaim werkt. Stel een antropoloog ontdekt een stam die als logische wet aanvaardt: ' p en niet- p '. In de taal van de stam: q ka bu q . De antropoloog moet wel aannemen dat bu ('niet') niet dezelfde functie heeft als het Nederlandse 'niet', want in dat geval zouden de stamleden – aangenomen dat ze niet zo gestoord zijn als Gadamer – deze uitspraak nooit als logische wet hebben kunnen accepteren (ib.).

Maar wat is de grond van deze claim? Hoe komen de betekenissen van woordjes als 'is' en 'niet' in de logische wetten aan hun universaliteit?

Terug naar het voorbeeld van de logica uit de vorige subparagraaf. Alle betekenissen van het Nederlandse of Engelse woordje 'is' worden nauwkeurig geanalyseerd en van een apart symbool voorzien. Hoe objectief deze wijze van werken ook mag zijn, ze opereert uitsluitend binnen de grenzen van het *Indo-Europese* taalgebied. 'Is' is geen universele categorie (of een verzameling daarvan), maar heeft als afstammeling van de Proto-Indo-Europese wortel **es-* een eigen geschiedenis.

Eén van de uitzonderlijke en onverklaarbare¹⁹ gebeurtenissen in deze geschiedenis is dat het werkwoord 'zijn' op een bepaald moment zowel als koppelwerkwoord kon

¹⁹ Émile Benveniste (*Problèmes de linguistique générale* I, Parijs 1966, pp.187-193) maakt duidelijk dat er geen enkel noodzakelijk verband is aan te wijzen tussen 'zijn' als 'bestaan' en 'zijn' als koppelwerkwoord: 'Ce qu'il importe de bien voir est qu'il n'y a aucun rapport de nature ni de nécessité entre une notion verbale "exister, être là réellement" et la fonction de "copule".' (p.189)

worden gebruikt ('iets zijn') als 'er zijn' kon betekenen – een mogelijkheid die in talen als het Chinees en de Semitische talen ontbreekt (155-6). Het gevolg hiervan liegt er niet om: logische uitspraken hebben een inherent historische en lokale oorsprong. De symbolische logica is van Indo-Europese snit.²⁰

Staal meent de universaliteit van de logica te kunnen redden met behulp van het *type-token*-onderscheid. Verbale uitdrukkingen mogen van land tot land verschillen, maar hun betekenissen zijn identiek. Zo blijft de betekenis 'is' in ' $p=p$ ' onveranderd in tijd en plaats, ook al hebben het Indo-Europese werkwoord 'zijn' en de Chinese uitdrukkingen voor 'is' verschillende eigenschappen.²¹ Te midden van deze taalkundige variëteiten kan de logica wel degelijk een eenduidige taal construeren, die buitentijdelijke en plaatsloze betekenissen isoleert en weergeeft.

De scheiding tussen een vaste betekenis en haar wisselende uitdrukkingen veronderstelt dat betekenissen los van hun tekens kunnen bestaan. Maar wat moet ik mij voorstellen bij de betekenis 'is' zonder een teken dat daar de betekenis aan verleent? Een universele logica zónder een taal die haar kan uitdrukken is ondenkbaar. En dus onzinnig.

Daar komt het volgende bij. De oppositie *type-token* is zelf te herleiden tot de lokale, Indo-Europese eigenaardigheid van het dubbele 'is'.

Vanaf de Griekse Oudheid is het verschil tussen 'iets zijn' en 'er zijn' aanleiding geweest voor een metafysisch onderscheid dat de koers van de geschiedenis van de filosofie heeft bepaald: wát iets is ($\tau\acute{\iota}\ \epsilon\sigma\tau\iota\nu$) en dát iets is ($\delta\tau\iota\ \epsilon\sigma\tau\iota\nu$). Het eerste was die betekenis van 'zijn' die het *wezen* van iets aangaf: *esse essentia*; het tweede duidde de *werkelijkheid* ervan aan: *esse existentia*.²² Vertaald naar de metafysica van Plato: het 'is' als *wezen* noemt datgene wat de verschillende zijnden, zoals mooie schilderijen, bijeenbrengt binnen de aanblik ($\epsilon\acute{\iota}\delta\omicron\varsigma$) 'schoon'; het 'is' als *existentie* duidt op de

²⁰ Precies ditzelfde zegt Staal (1986) van de 'reine Grammatik' van Husserl: 'Wij weten dit, verklaart Husserl, op grond van apodictische evidentie. Op deze intuïtie wordt een grammatica van betekenissen opgebouwd, die Husserl aanduidt als 'reine Grammatik'. Hij beroept zich daarbij op semantische categorieën, eveneens op grond van de evidentie; in feite blijken deze categorieën grotendeels met de woordsoorten van de Indo-europese talen overeen te komen. Hiermee verkrijgt de gehele constructie een strikt lokaal karakter.' (pp.120-1)

²¹ Staal 1986, pp.155-6: 'Dat "is" zowel als copula kan worden gebruikt, als bestaan kan uitdrukken, was aan sommige traditionele filosofen al bekend. Dat dit een toevallige eigenschap is van een aantal Indo-europese talen blijkt ook wanneer men tracht een hierop betrekking hebbende filosofische discussie (bij voorbeeld bij Kant) in een taal als het Chinees te vertalen; dat lukt namelijk niet. Hiervoor is de verklaring eenvoudig: vertalen wil zeggen de betekenis onveranderd laten maar de uitdrukking veranderen. Waar vertalen principieel onmogelijk is, is meestal iets met de betekenis niet in orde (bij voorbeeld woordspelingen in de omgangstaal, zinloosheid in de filosofie).'

²² Cf. Heidegger, NII, pp.364ff.

verwerkelijking van dit εἶδος in de verschillende instantiaties ervan.

Het verschil tussen *type* en *token* is een variant van de platoonse Ideeënleer. Het type geeft het ‘wat’ van een zaak aan; tekens zijn de diverse belichamingen ervan. De consequentie hiervan laat zich raden. Staal wil de universaliteit van de logica waarborgen, maar is gedwongen een beroep te doen op een tegenstelling die zijn oorsprong heeft in een ‘toevallige eigenschap’ (Staals eigen woorden)²³ van het Indo-Europees. Maar van toeval kan de logica niet leven.²⁴

De mathematische logica is naar haar aard dubbelzinnig. En dus niet zuiver op de graat. Ze claimt universaliteit, maar niet zonder haar platoonse, en uiteindelijk Indo-Europese wortels als maatstaf op te leggen aan alles waarover ze zich uitspreekt. Als een aan tijd en plaats gebonden wijze van denken komt zij voort uit de onbeheersbare historiciteit en willekeur die ze juist tracht uit te drijven.

En de kosmopoliet Staal? Die blijkt toch een heikneuter. Indo-Europeeër in hart en nieren. Maar dan van de Angelsaksische tak.

More is more

Er is meer aan de hand met het woordje ‘is’, dat niet onbesproken mag blijven. Als rechtgeaarde Angelsaks treedt Staal in de voetsporen van Plato – *all the way*.

Wat betekent ‘er is’? Iets is als dit ene voorhanden. Wat is bestaat als zelfstandige eenheid, hier en nu. Hoe eenvoudiger en duurzamer die eenheid, hoe meer het is. Kijk maar: het *type* ‘a’ is de eigenlijke ‘a’, want één en bestendig. De *uitdrukkingen* van ‘a’ zijn van een lagere orde, want die zijn veel en tijdelijk.

Het andere aspect van ‘zijn’ – ‘iets zijn’ – is in de eerste plaats: ‘dit-en-niet-iets-anders-zijn’, $a=a$. Zo blijft het type ‘a’ onveranderd en gelijk aan zichzelf, terwijl zijn uitdrukkingen verschillen en voortdurend veranderen. Het type is de zuivere identiteit, die de analytische wijsbegeerte wil beschermen tegen het gevaar van verwarring en andere verontreinigingen.

Uit de formulering van het scheermes van Ockham rees al het vermoeden dat het zijnde als zodanig zich niet zo makkelijk laat reduceren tot het ene identieke. Het

²³ Cf. noot 21.

²⁴ Ook de *propositie* is getekend door deze ‘toevallige eigenschap’. Neem de geformaliseerde uitspraak $(Ex)B(x)$: ‘er is een x , zodat x burgemeester is’, oftewel: ‘ x is burgemeester’ (Staal 1986, p.155). ‘E’ is wat in de logica een *existential quantifier* wordt genoemd; het geeft de *existentie* aan van het subject x . ‘B’ is het predicaat: datgene wat van het subject wordt gezegd, het ‘wat’ van het onderwerp. Subject en predicaat vertegenwoordigen met andere woorden de twee poten van het Indo-Europese woordje ‘is’.

heeft de neiging zich te vermenigvuldigen (*multiplicatio*) en te diversifiëren (*pluralitas*). In later tijd, zoals eerder in deze bespreking is gezegd, is deze neiging in het darwinisme als de bestaanswijze van het leven ontdekt. Zo is de identiteit van een gen niet te begrijpen als een stukje substantie met een beperkte levensduur, maar als replicant die bestaat *als* zijn kopieën.²⁵ Deze gedachte slaat een bres in de platoonse betekeniswereld van vaste en onderscheiden identiteiten.

Langs een heel andere weg is de hermeneutiek van Gadamer tot een soortgelijke ontdekking gekomen ten aanzien van kunstwerken, orale overleveringen, spellen, feesten en teksten. Een jaarfeest, bijvoorbeeld, bestaat niet als unieke gebeurtenis, maar als jaarlijkse herhaling van een evenement. Een feest 'leeft' – net als genen en axioma's – als zijn vermenigvuldiging.²⁶

Ook teksten bestaan bij de gratie van hun herhalingen. De betekenis van een tekst ligt niet vastgeklonken in wat zijn auteur ermee heeft bedoeld te zeggen, maar wordt medebepaald door zijn latere lezers en interpreten. Een tekst is pas een tekst als hij wordt gelezen, geciteerd, uitgelegd, toegepast, of, zoals in het geval van een tragedie, ten tonele gevoerd. Al deze verschillende vormen van herhaling maken gezamenlijk de zich telkens vernieuwende identiteit van de tekst uit.²⁷

Wanneer teksten bestaan als de opeenvolgende interpretaties van hun lezers, kan de betekenis ervan niet gelijk blijven. Het hoort bij de aard van de vermenigvuldiging dat het herhaalde steeds iets anders is. Een tekst is nooit zichzelf, maar spreekt in een 'veelvoud van stemmen', waarmee hij zich in verschillende tijden vanuit verschillende gezichtspunten kan laten horen.²⁸ Wat bestaat als *multiplicatio cum pluralitate* valt niet onder de universele wet van de identiteit, maar is inherent tegenstrijdig: $a \neq a$.

Dezelfde tegenstrijdigheid kenmerkt mijn eigen woorden. Ik zeg niet wat ik zeg. Wat ik nu te berde breng, kan op een volgend moment onvermoede implicaties blijken te

²⁵ Dawkins, Richard: *The Selfish Gene* (Oxford 1989 [1976]), p.35: 'Genes, like diamonds, are forever, but not quite in the same way as diamonds. It is an individual diamond crystal that lasts, as an unaltered pattern of atoms. DNA molecules don't have that kind of permanence. The life of any one physical DNA molecule is quite short – perhaps a matter of months, certainly not more than one lifetime. But a DNA molecule could theoretically live on in the form of *copies* of itself for a hundred million of years.'

²⁶ Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode* (WM) (Tübingen 1990 [1960]), p.128. Cf. Forsten, Aucke: *Between Certainty and Finitude* (Berlin 2006), p.183.

²⁷ Cf. Gadamer, WM, pp.127-8: 'Die Darstellung [eines Kunstwerkes] hat auf eine unauflösbare, unauslöschliche Art den Charakter der Wiederholung des Gleichen. Wiederholung meint hier freilich nicht, daß etwas im eigentlichen Sinne wiederholt, d.h. auf ein Ursprüngliches zurückgeführt würde. Vielmehr ist jede Wiederholung gleich ursprünglich zu dem Werk selbst.'

²⁸ Gadamer, WM, p.289: 'Was unser geschichtliches Bewußtsein erfüllt, ist immer eine Vielzahl von Stimmen, in denen die Vergangenheit widerklingt. Nur in der Vielfachheit solcher Stimmen ist sie da. Das macht das Wesen der Überlieferung aus, an der wir teilhaben und teilgewinnen wollen.' Cf. Forsten 2006, p.175.

hebben, in een ander licht komen te staan, nieuwe betekenissen genereren, met terugwerkende kracht waar of onwaar blijken te zijn. Wat vandaag zinvol is, is morgen *gibberish*. En andersom. Woorden gaan hun eigen weg; in een 'oneindig proces' ontsnappen ze aan de intenties van hun spreker. Er is dan ook geen objectieve maatstaf die een welwillende verstaander kan helpen aan een uitputtend begrip van iemands woorden, inclusief die van hemzelf.²⁹

En dus moet ook ik eraan geloven: ik ben een Kretenzer, geen kosmopoliet. Een leugenaar tegen wil en dank.

Met het zichtbaar worden van de vermenigvuldiging als bestaanswijze heeft de vorm 'is' een modificatie ondergaan. Wat is, is niet meer wat het was. Het ene en identieke 'is' blijkt zelf niet één en identiek te zijn, maar deel uit te maken van een uiterst variabele en disparate geschiedenis, waarin de Indo-Europese wortel **es-* zich in en als een veelvoud van stemmen laat horen.

Tot slot dat andere logische woordje: 'niet'. Staal ergert zich bont en blauw aan de uitspraak: 'het niets bestaat.' Uiteraard. 'Bestaan' betekent voor hem: voorhanden-zijn, substantie-zijn. 'Niets' is de ontkenning van dit bestaan en kan dus ook niet voorhanden zijn. Maar Heidegger zegt nergens dat het niets voorhanden is, of dat 'niets' een zijnde is.

In het licht van de multiplicatie is beter te begrijpen dat het woord 'niet' niet per se met voorhanden-zijn te maken hoeft te hebben. Wat zich vermenigvuldigt is altijd *nog* iets *niet*.³⁰ In eerste instantie wijst dit 'niet' op een tekort dat telkens moet worden aangevuld. Denk bijvoorbeeld aan het repetitieve karakter van wetenschappelijk onderzoek. Iedere oplossing van een wetenschappelijk probleem is de aanleiding voor een nieuw vraagstuk, dat om nieuwe antwoorden vraagt. In tweede instantie is dit 'niet' niet alleen een nooit aan te zuiveren tekort, maar tegelijkertijd de stimulans voor wetenschappelijke vermenigvuldiging überhaupt.

Hier blijkt de vergissing van Staal ten aanzien van het woordje 'niet'. Als beweeggrond van de vermenigvuldiging is 'niet' geen ding noch een louter grammaticale functie,

²⁹ Gadamer, WM, p.303: 'Die Ausschöpfung des wahren Sinnes aber, der in einem Text oder in einer künstlerischen Schöpfung gelegen ist, kommt nicht irgendwo zum Abschluß, sondern ist in Wahrheit ein unendlicher Prozeß. Es werden nicht nur immer neue Fehlerquellen ausgeschaltet, so daß der wahre Sinn aus allerlei Trübungen herausgefiltert wird, sondern es entspringen stets neue Quellen des Verständnisses, die ungeahnte Sinnbezüge offenbaren.'

³⁰ Oudemans, EF, p.141: 'Een replicant is in zichzelf tegenstrijdig. Dat wil zeggen: als hij er is, dan is hij er nog niet. Pas bij de volgende verwerkelijking ervan is hij er. Maar ook dan niet, want zijn identiteit bestaat als vermenigvuldiging, als een niet-eindigende aanzuivering van zijn onvolledigheid.'

maar de principieel *afwezige*, en dat wil zeggen: *nietige* mogelijkheden voorwaarde van een reeks. Wat is, dankt dit 'is' aan wat *niet* is.³¹

Filosofische toetsing

Waar ging het ook weer om? O ja. De toetsbaarheid van filosofische uitspraken. Of filosofie nog iets anders kan zijn dan wetenschap. Zonder ongeloofwaardige verhaaltjes op te dissen.

Over de rol van de wijsbegeerte is Staal in het essay veel uitgesprokener dan in de oratie. Echte filosofie is: de taal zuiveren van onzin. Maar ook aan deze taak kan zij geen autonomie ontfangen. Want wat de filosofie kan, kan taalwetenschappelijk onderzoek over niet al te lange tijd veel beter. Over de relatief jonge *science of language*, de generatieve grammatica, zegt Staal:

Duidelijk is dat wij hier te maken hebben met een ontwikkeling in de wetenschappelijke semantiek, die ons in staat stelt de algemene problematiek van de zinvolheid en de zinloosheid van uitdrukkingen in de taal op verantwoorde wijze te behandelen. (166)

Filosofen kunnen hele nuttige mensen zijn. Totdat vakwetenschappers zich met de zaak gaan bemoeien. Want als puntje bij paaltje komt, is er maar één 'verantwoorde wijze' van toetsen: die van de wetenschappelijke objectiviteit.³²

Maar hier ligt een (misschien wel) filosofisch probleem. Om te kunnen beoordelen of een uitdrukking zinvol of zinloos is, moet de filosoof zich beroepen op de grammatica en semantiek van het algemene taalgebruik waarin de uitdrukking thuishoort. Dat betekent: het filosofische zuiveren bedient zich van de taal die het nu juist van onzin wil verlossen. Een Von Münchhausenoperatie dus.

³¹ Oudemans, EF, pp.158-9: 'Dat is een zijde van de nietigheid. Zij is een gebrek, een defect tegenover de verlangde perfectie. Aan de andere kant is deze zelfde nietigheid allerm minst privaat. / Zij is een aanwijzing naar de onmenselijke taal. / Dankzij de nietigheid *bestaat* er vermenigvuldiging. Tussen de verschillende instanties van een vermenigvuldiger bevindt zich nietigheid, daardoor kan de vermenigvuldiging op gang komen en voortgaan. De afgerondheid van het basaltblok verhindert de vermenigvuldiging ervan. / Nietigheid is "mogelijkheidsvoorwaarde" voor vermenigvuldiging.'

³² In de slotbeschouwing van het essay zegt Staal (1986): 'Is dit nu allemaal filosofie? – [...] Ten aanzien van de mathematische linguïstiek kan men zeggen wat ook geldt ten aanzien van de mathematische logica: hier worden problemen gesteld en opgelost die filosofen van oudsher hebben beschouwd, maar die zij zelf niet in staat waren op te lossen. Men kan kiezen tussen twee mogelijkheden, en ik laat dit verder aan de lezer over: of men verklaart dat de filosofie mysteriën schouwt, geen antwoorden geeft en niet verder komt; of men tracht op de hoogte te blijven en te onderzoeken of de soms van elders geboden antwoorden adequaat zijn.' (p.167) Het is met andere woorden voor de filosoof kiezen of delen: of hij schouwt mysteriën, of hij onderwerpt zich aan de adequaatheid van de vakdisciplines.

Daar komt de eerder genoemde complicatie bij. Er is geen universele taal, die de wereld volgens algemeen geldige maatstaven kan beschrijven. Geen wijsgerige taal ontkomt eraan dat ze in de grond een dialect is. Ook de symbolische logica niet.³³ Daar gaat je objectiviteit.

Zijn filosofische uitspraken dan überhaupt wel te toetsen?

Volgens de wijsgerige hermeneutiek, beweert Staal, kan ik met de woorden van een ander doen wat ik wil.³⁴ Alles kan en alles mag. Maar dit zegt Gadamer nu juist níet.³⁵ De wijze waarop ik andermans woorden lees en beluister heb ik niet in eigen hand, maar is het sediment van een semantische overlevering, die heeft geleid tot de tijdelijke en plaatselijke vooringenomenheden die nu de horizon van mijn verstaan uitmaken. Vele van deze prealabele voorstellingen en betekenissen zijn mij zo eigen, dat ik ze niet kan objectiveren. Laat staan beheersen.³⁶

Eén van de scharnierpunten in die semantische overlevering is de uitsplitsing van de Proto-Indo-Europese wortel **es-* in twee betekenissen, die oorspronkelijk niets met elkaar te maken hebben, maar in de Griekse Oudheid de blik openen voor een metafysisch onderscheid tussen de zijnden en hun wezen, en daarmee voor het verschil tussen wetenschap en filosofie. In de moderne tijd, zoals hierboven besproken, onderging de wortel **es-* nogmaals een mutatie, toen het platoonse ‘zijn’ veranderde in ‘zijn’ als *multiplicatio cum pluralitate*.

³³ Heidegger, *Gesamtausgabe*, Band 13 (Frankfurt am Main, 2002 [1983]), p.156: ‘Sprache ist indes noch immer die jeweilige Sprache, in die Völkerschaften und Stämme geschickhaft hineingeboren werden, worin sie aufwachsen und wohnen. ... Sprache ist nach ihrer Wesensherkunft Dialekt. Dies bleibt sie sogar dann noch, wenn es zur Weltsprache kommt. Denn auch sie hat ihr Ausgelesenes und Besonderes. Es besteht in der durchgängigen Gleichförmigkeit des gleichmäßig Verständlichen, worin die Unterentwickelten ebenso ihre eingeborenen Eigenart eingebüßt haben, wie sie dann von den angeblich Hochentwickelten verleugnet ist.’

³⁴ Staal 1986, p.129: ‘Volgens Gadamer is het zijn goed recht om de “leere Stelle” van “die Meinung des Verfassers” op te vullen met wat hij maar wil, “von Gelegenheit zu Gelegenheit”. Als het Gadamer goed recht is Humboldt in de schoenen te schuiven dat hij eigenlijk bedoelt wat Gadamer hem toedicht, dan is het mijn goed recht om Gadamer in de schoenen te schuiven dat hij eigenlijk bedoelt dat Verwoerd niet vermoord had mogen worden. Daarmee is dus niet alleen de objectiviteit van de wetenschap, maar ook elke interpretatie onmogelijk geworden.’

³⁵ Cf. Forsten 2006, p.175, noot 489.

³⁶ Gadamer, WM, pp.286-7: ‘In unseren Verhalten zur Vergangenheit, das wir ständig betätigen, ist jedenfalls nicht Abstandnahme und Freiheit vom Überlieferten das eigentliche Anliegen. Wir stehen vielmehr ständig in Überlieferung, und dieses Darinstehen ist kein vergegenständlichendes Verhalten, so daß das, was die Überlieferung sagt, als ein anderes, Fremdes gedacht wäre – es ist immer schon ein Eigenes, Vorbild und Abschreckung, ein Sichwiedererkennen, in dem für unser späteres historisches Nachurteil kaum noch Erkennen, sondern unbefangenste Anverwandlung der Überlieferung zu gewahren ist.’

Een kwestie van taalgeschiedenis, zou je zeggen. Taalhistorische gebeurtenissen kun je heel goed objectiveren. En dus onderwerpen aan een wetenschappelijk beproeving. Zo is het. Maar dat dezelfde toetsing wordt ‘gecontamineerd’ door een bijzondere vooringenomenheid ten aanzien van het werkwoord ‘zijn’, valt niet wetenschappelijk te toetsen. Een maatstaf kan niet zijn eigen maat meten.³⁷

Hoe kan ik dan weten of de overgeleverde semantiek het verstaan in bepaalde banen leidt, zonder dat ik haar tot voorwerp van historisch onderzoek maak?

Het lukt Staal niet om een methode te formuleren voor de zuivere beschrijving van een eenvoudig universum zonder tegenstrijdigheden. Dat ligt niet aan de inadequaatheid van zijn analyses, maar aan de semantiek waaraan hij is overgeleverd. Opposities als zuiver–onzuiver, adequaat–inadequaat, type–teken, *Sinn–Bedeutung*, zinvol–zinloos, zijn in de filosofie niet zinvol meer. Ze treffen geen doel. En dat is te merken.³⁸

Dit heeft gevolgen voor mijn eigen overdenkingen. Die staan net zo min boven de sturingen van de taal als die van Staal. Dat ik kan merken dat de platoonse onderscheidingen hun langste tijd lijken te hebben gehad, wil niet zeggen dat ik het bredere overzicht over de geschiedenis van woorden heb. Het betekent wel dat de omwenteling van het woordje ‘is’ naar *multiplicatio* mij de mogelijkheid biedt om te zien dat er onder de overgeleverde woorden zich geen universele categorieën bevinden, zoals de logica het wil, maar slechts aan tijd en plaats gebonden reeksen van zich telkens modificerende replicanten. En die omwenteling heeft mij meegewenteld. Want terug naar Plato – dat gaat niet meer.

Betekent dit ook het afscheid van het dubbele woordje ‘is’? Zover is het nog niet. In deze bespreking staat één vraag centraal: is er een denken dat niet zonder meer samenvalt met wetenschap, maar nadenkt over de taal die de vakwetenschappen draagt en richting geeft? Hoe je het ook wendt of keert, deze vraag is een modificatie van de oude vraag naar het onderscheid tussen de zijnden en hun wezen, tussen ‘is’ en ‘is’. En daarmee verklap ik mijn Indo-Europese afkomst.

Het is niet mogelijk om van buitenaf toe te zien hoe de taal die mij eigen is mijn wereld en haar geschiedenis organiseert. Maar dankzij de breuken in de nietige overlevering van de Indo-Europese semantiek – zoals die ook in de woorden van Staal

³⁷ Cf. Wittgenstein, PhU 50, p.268: ‘Man kann von *einem* Ding nicht aussagen, es sei 1 m lang, noch, es sei nicht 1 m lang, und das ist das Urmeter in Paris. – Damit haben wir aber diesem natürlich nicht irgend eine merkwürdige Eigenschaft zugeschrieben, sondern nur seine eigenartige Rolle im Spiel des Messens mit dem Metermaß gekennzeichnet.’

³⁸ In zijn bespreking van Wittgenstein geeft Staal (1986) zelf voorbeelden van woorden die in het filosofisch taalgebruik betekenisloos zijn geworden: ‘ik’, ‘kennis’, ‘zijn’, ‘object’, en ‘bewustzijn’ (p.152).

naar voren komen – kan ik merken én laten zien dat de *taal* bepaalt wat ik wel of niet kan zeggen. En daarmee wat zinvol en zinloos is.

Misschien dat dit ‘filosofische toetsing’ mag heten. Althans voorlopig.

Mes op de keel

Terug naar de oratie: de dikdoenerij van Staal. Valt daar nu iets meer over te zeggen?

Eén ding staat vast: de oratie heeft niets van de ‘puntige en algebraïsche stijl’ die Staal zo bewondert in Godfried Bomans en sommige Indiase schrijvers (Staal 1963, pp.30-32). Deze auteur heeft veel woorden nodig. Vooral namen. Een imposante opsomming van denkers en wetenschappers uit alle hoeken en gaten van de wereldgeschiedenis moet de indruk wekken dat er niets aan zijn filosofische helikopterblik ontsnapt.

De angst iemand over het hoofd te zien werkt door tot in het dankwoord. Maar liefst vijf pagina’s wijdt Staal aan het bewieroken van het bonte gezelschap van filosofen, classici, wiskundigen, historici, islamologen, archeologen, kunsthistorici en sanskritisten, die op enig moment zijn academisch pad hebben gekruist. Hier geldt niet het maxime *less is more*, maar ‘hoe meer hoe beter’. Waarom eigenlijk?

Mijn vermoeden is dat het scheermes van Ockham Staal op de keel is gezet. Het mes snijdt namelijk aan twee kanten.

Enerzijds wil Staal de natuur via het principe van de eenvoud reduceren tot laatste elementen, ten behoeve van de bouw van een heldere ordening. Zijn would-be totaaloverzicht is een van de resultaten. Door Griekse en Indiase denkers uit vervlogen tijden te reduceren tot wetenschappers; door wetenschap en filosofie te herleiden tot louter toepassing van het eenvoudsbeginnsel en het principe van non-contradictie, is het een koud kunstje om te doen alsof denkers uit de meest uiteenlopende tradities ‘op gelijke voet’ met elkaar staan. Dat hij in zulke gevallen appels met peren (‘zeer ongelijksoortige grootheden’) vergelijkt neemt Staal op de koop toe (14).

Anderzijds is het maar de vraag of de filosofie, zoals Staal die ziet, wel geschikt is om enig snijwerk te verrichten. Vanwege haar ‘onbepaaldheid’ (6) beschikt zij niet over een eigen snijtafel waarop ze haar onderwerpen kan aansnijden. Wijsgerige thema’s, doelen en methodes zijn immers weggekaapt door de gespecialiseerde wetenschappen, zoals in het essay nog eens pijnlijk werd bevestigd.

Verjaagd door de vakdisciplines en opgejaagd door de zuiveringstendensen van het eenvoudsprincipe, lijkt de filosofie nog maar één kant op te kunnen: de hoogte in. Dat

wil zeggen: naar een zuivere en ‘adequate beschrijving’ (37), die alle tradities en vakdisciplines van alle tijden en plaatsen vanuit één allesomvattende *bird’s-eye view* meent te kunnen overzien en te beoordelen. En dat noem je dan ‘diepzinnigheid’ (6).

Maar wie denkt boven de partijen te kunnen staan, kent zijn grenzen niet. Of hij is God. Waarom? In de eerste plaats omdat de oneindige multiplicatie en variatie van de natuur en haar interpretaties zich niet in een superperspectief laten vangen. Staal kan onmogelijk voldoen aan de eis van eenvoud. Elk perspectief dat hij aansnijdt opent een reeks van nieuwe, onvermoede perspectieven, die elk weer om nieuwe beschrijvingen, nieuwe invalshoeken en nieuwe namen van denkers roepen. Gedreven door dit nooit aan te zuiveren ‘nog niet’ van wetenschappelijk onderzoek, blijkt Staal een eminent vertegenwoordiger van de vermenigvuldiging te zijn – de zijnswijze die hij te vuur en te zwaard probeert uit te roeien.

In de tweede plaats blijft het gewenste superperspectief blind voor zijn eigen komaf. De vlucht omhoog is één van de mogelijke manoeuvres binnen het taalspel van het pragmatisme. Met het mes op de keel noopt dit spel het denken van Staal – bij gebrek aan een eigen taak en doel – steeds verder buiten de eigen grenzen te kijken. Maar zelf onttrekt het taalspel zich aan Staals blik, als de nietige, onoverzienbare achtergrond ervan.

Ausharren

Wat kunnen de primaire multiplicatie en variatie van de natuur zeggen over de taal waarin de hedendaagse filosofie is verweven? Volgens Staal hoort de filosofische beschrijving zich te laten leiden door het eenvoudscriterium. Maar net als de wetten van identiteit en niet-tegenspraak is dit beginsel niet absoluut. Het komt voort uit een bijzondere, lokale manier van spreken, waarin de semantiek van de *praxis* dominant is en de natuur op een specifieke manier wordt aangesneden.

De taal van het pragmatisme noopt haar sprekers de natuur aan banden te leggen, door haar in te richten zoals die zou moeten zijn. Maar zelf laat de taal zich niet beteugelen. Woorden en woordparen doen wat axioma’s, genen en teksten ook doen: ze duiken op, vermenigvuldigen zich, veranderen, woekeren, concurreren, overheersen, zoeken elders hun heil, of verdwijnen voorgoed. Pogingen om deze bewegingen via grondbeginselen in banen te leiden komen altijd te laat. Ze zijn immers zelf taal.

Is er een filosofisch schrijven mogelijk dat niet probeert deze natuur onder de knie te krijgen? Als de oratie en het essay van Staal één ding duidelijk maken, dan is het wel dat de sleet op de oude semantische indelingen de filosofie in een leegte achterlaat. Maar daar hoeft het niet bij te blijven.

De woorden uit de formuleringen van het eenvoudsprincipe geven uitzicht op een nieuwe mogelijkheid. Wat bestaat als *multiplicatio cum pluralitate* is niet vast te leggen in duidelijk te onderscheiden begrippen. Categorieën kunnen veranderen, in elkaar overlopen of omslaan in elkaars tegengestelde. Dat betekent: er is geen spagaat nodig om de wijsbegeerte van een vermeende schipbreuk te redden. Filosofie en wetenschap zijn niet elkaars complementen of tegenpolen; ze vallen ook niet met elkaar samen. Beide zijn levende varianten van schrijven, die elkaar soms overlappen en soms uiteengaan. Filosofie hóéft geen kloon van de wetenschap te willen zijn. Wat dan wel?

Wie ongedurig is, is niet alleen ongeduldig, maar heeft bovendien de neiging om van het een naar het ander over te springen. Vondel dicht:

*Ghy die lichtveerdighlyck verandert wispelturigh
Van 't een tot 't ander ampt, en selden zijt gedurigh
In 't opgeleyd beroep.*³⁹

In zijn rede schetst Staal het beeld van een wetenschap die naar haar aard ongedurig is. Vakdisciplines hebben hun successen te danken aan het feit dat zij nooit tevreden kunnen zijn met wat zij hebben bereikt, maar steeds al vooruitkijken naar het volgende succes, door open te staan voor nieuwe ervaringen, feiten, invalshoeken en methodes. Wetenschap is als het leven zelf: ongebreidelde vermenigvuldiging. Stilstand is de dood in de pot.

In de expansiedrift van de vakdisciplines blijft evenwel één ding liggen waarvoor zij niet openstaan: de woorden die het oriëntatieveld voor de expansie openen. Als er een filosofisch schrijven is dat hierbij stil kan blijven staan, dan zal het *gedurig* moeten zijn, dat wil zeggen: volhardend, uithoudend.⁴⁰ Het zal weerstand moeten bieden aan de dwang om zonder enige reserve mee te gaan in de wetenschappelijke vermenigvuldiging, 'die voor geen specialist meer is bij te houden en die machines vereist om de produktie te ordenen en toegankelijk te maken' (4), en aandacht bewaren voor woorden als 'specialisme', 'machine', 'productie', 'ordening' en 'toegang', voor zover ze de doorgang van de multiplicatie pas mogelijk maken.

Of zo'n filosofische aandacht ooit onmisbaar zal zijn? Wat mij betreft blijft de filosofie een nutteloze vorm van schrijven. Maar dan wel een die oog heeft voor de evenzo

³⁹ Geciteerd in: Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT), s.v. 'gedurig'.

⁴⁰ Cf. WNT, s.v. 'gedurig': 'Geduren in den zin van *volharden*, *standvastig zijn*, welke beteekenis zich uit die van *het uithouden* (1) ontwikkelde. Van personen. Volhardend, standvastig. Thans niet meer in gebruik, ofschoon in het ontkennende *ongedurig* die beteekenis nog op den voorgrond staat.'

nutteloze taalwendingen, die *lichtveerdighlijck* en *wispelturigh* mijn wereld op steeds wisselende wijze indelen. En dat is niet niets.